

PÀTRIA: SÍNTESI I BALANÇ D'UNA ETAPA

Ramon PINYOL

La gestació del llibre

La primera referència a la intenció de Verdaguer de reunir en un volum la seva producció de tipus patriòtic és força antiga. Ens la dona Teodor Llorente en un article de «Las Provincias», del 28 de juliol de 1881¹, sembla que per confidència del propi poeta de Folgueroles: *«El poeta épico se siente llevado naturalmente hacia aquel épico monarca [és a dir, Jaume I, tema central del discurs pronunciat per Verdaguer en els Jocs Florals de Barcelona de 1881]; describirá algún día el poema de Cataluña, de Mallorca y de Valencia, que se concentra en la figura legendaria de aquel glorioso soberano? ¡Quién sabe! Lo único que he podido averiguar es que ahora le ronda por las mientes el propósito de recopilar en un breve volumen las poesías que ha dedicada á la patria, como en los Idilios reunió las que fueron inspiradas por el sentimiento religioso. Prepárense, pues, los amadores de las letras catalanas á enriquecer su tesoro con una nueva joya»*.² Uns mesos més tard, en resposta precisament a una carta de Llorente, Verdaguer li manifestava que el projecte anava per llarg: «Ab lo llibre de poesies patriòtiques, no he tingut temps de pensarhi mes, y aixó que necessito molts pensaments per umplir-lo».³ En efecte: en aquell moment el volum *Pàtria* havia de tardar encara set anys a estampar-se i l'autor sols tenia escrita una tercera part de les composicions que hi aplegaria finalment.⁴

Després de publicar *Canigó*, sembla que Verdaguer reprengué la idea de l'aplec de poemes de temàtica patriòtica. En una carta a Jaume Collell de les darreries de gener de 1886 s'excusa així de no facilitar-li per a la seva publicació una de les peces que havien quedat fora de la llegenda canigonenca i que, com *Los dos campanars*, incorporà després a *Pàtria*: «Me reca molt la poesia del Ter y del Freser, com á un jardiner que no té sinó una flor, lo veurela esfullar, que no es altra cosa publicar aixis. Espera l'any vinent y te la daré dos mesos abans de fer lo recull. A llavors ja fa be al ram que ha de sortir; ara seria una esperansa menos. Per sortir ab un volum de poesies ja estampades, com son totes menos aqueixa, no cal sortir. Sembla que Deu no vulla que te la envie, puig abuy, lluytant ab ton desitx de publicarla, la he cercada y no n'he trobat rastre».⁵ El recull, però, no restà enllestit «l'any vinent» i, potser per això, acabà per cedir davant la insistència del canonge de Vic, que publicà *Lo Ter i lo Freser* a la revista que dirigia, «La Veu de Montserrat», el dia 20 de març d'aquell mateix any.⁶ El més interessant de la lletra de Verdaguer, de tota manera, és constatar que ara el projecte de *Pàtria* sembla ja consoli-

dat, amb la instigació de Collell, i que el que retarda l'aparició del recull és la recança de Verdaguer pel fet que totes les poesies, menys *Lo Ter i lo Freser*, havien estat «ja estampades», afirmació que, tanmateix, no és rigorosament exacta si tenim en compte les composicions que s'aplegaran definitivament en el llibre. Quan per fi editarà el volum, 14 poemes —una tercera part— seran inèdits i 6 més hauran aparegut per primera vegada durant l'any 1888, sovint amb la indicació que pertanyen al llibre *Pàtria* que «està a punt de sortir».

Durant el 1886 i sobretot al llarg de 1887 i del primer semestre del 1888 degué treballar en la preparació del llibre d'una manera discontinua però intensa, ja que estigué immers també en altres projectes literaris, com ara el recull d'*Excursions i viatges* i la reedició en volum solt de *Lo somni de sant Joan*, tots dos del 1887. Passat l'estiu d'aquest any, devia intensificar la seva dedicació a *Pàtria*, de la qual, però, no tenim altra notícia que la que ens forneix una carta de Collell a Llorente del 28 de setembre: «Mossen Jacinto bo, preparant un volum de poesias de *Pàtria*».⁷ Pel juny del 1888, Balari i Jovany —el filòleg que revisà *Canigó* i altres obres verdaguerianes— n'estava corregint les proves d'impremta del llibre, que acompanyà amb un seguit d'observacions i suggeriments interessants, sortosament conservats en part.⁸ Verdaguer, seguint el seu costum, devia deixar l'obra preparada abans de les vacances perquè sortís acabat l'estiu i, efectivament, impresa a l'Estampa de Fidel Giró, es posà a la venda, al preu de dotze rals —segons s'indica en el llom—, a les darreries de setembre.

La tasca de compilació de *Pàtria* fou laboriosa: Verdaguer procedí, segons era habitual en ell, a una pregonia revisió dels textos, corregint, suprimint i afegint versos i estrofes, fent molts canvis estilístics i fins rectificat el sentit d'algun poema. Aquest treball —del qual ens n'ha pervingut una quantitat considerable d'esborranys—, que òbviament no pot ser tractat ara i aquí, confirma una vegada més la voluntat de perfecció expressiva del poeta, si més no en les obres de més volada, d'aquelles que no tenen una funció purament apologetica.

Hi ha un aspecte del treball de compilació del llibre, però, que crec que val la pena de consignar, ni que sigui de passada. Verdaguer, en preparar el pla de l'obra, es proposà de recollir-hi, de manera força exhaustiva, no sols poemes inèdits dels anys 70 i 80 —d'anteriors no em consta que n'hi aplegués cap—, sinó una part considerable de la seva producció dispersa, incloent-hi especialment les peces premiades en Jocs Florals i altres certàmens. Així, en una relació confeccionada vers 1887 que es conserva a la Biblioteca de Catalunya,⁹ el poeta hi anota un conjunt de poemes que difereix bastant del que finalment recollí a *Pàtria*: en concret, 21 poesies del llistat quedaren fora. D'aquestes, 6 passaren a *Aires del Montseny* (*A la Verge*, *Mon colomar*, *A la mort de la meua mare*, *Records i somnis*, *Sentint un rossinyol* i *Dalt de l'Ermida*); una a *Flors del Calvari* (*Vora la mar*), dues a reculls pòstums (*Lo filador d'or a Barcelonines* i *Lo cap-blau a La mellor corona*) i la resta o no les he pogudes identificar o bé pel títol —no prou explícit— podrien correspon-

dre a més d'un llibre posterior. En definitiva, sembla bastant evident que a l'hora de compilar *Pàtria* Verdaguer posà en joc una part considerable dels seus poemes inèdits posteriors a l'etapa juvenil —o sia, els escrits a partir de 1865— i la major part dels dispersos que podien encaixar dins els límits, per al poeta bastant amplis, de la poesia patriòtica.

Unitat i miscel·lània

En estudiar els materials continguts a *Pàtria*, hom s'adona aviat de com són de borrosos i flexibles aquests límits. El propi Verdaguer en tenia consciència i la crítica li'n va fer retret més d'un vegada. Ramon D. Perés, en ressenyar el llibre a «La Vanguardia» (25-XI-1888), fou qui tractà la qüestió d'una manera més directa: «*He indicado que el libro de Verdaguer, con ser importantísimo como todo lo suyo, no es de los mejores que ha publicado. Señalaré com un defecto, porque lo es á mi modo de ver, su excesiva variedad. Desde el canto patriótico, conmemorador de batallas y escenas de estermínio, hasta unos gozos á San Pedro Claver, que no dudo en decir que, literariamente, sobran en este volumen, todo ha entrado en él. Ni cuanto dice el autor es patria, como no se tome la palabra en un sentido muy lato. Obsérvese que á las poesías verdaderamente patrióticas se han juntado otras muchas de circunstancias. No hay duda que en bastantes de ellas brilla la inspiración habitual del autor, pero andan por las páginas del libro como palomas perdidas y asustadas de los gritos de guerra y los potentes cánticos de sus vecinos*». D'altra banda, Perés havia matisat abans que en el volum hi havia «*algo mezclado, más de lo que podría esperarse de su título, lo sagrado con lo profano, lo dulce y tiernamente religioso con lo que parece más bien inspirado por la musa del odio que por la del amor*» i que Verdaguer «*debiera separar todo lo posible en sus libros sus dos naturalezas, de sacerdote, poeta de lo divino, y hombre, poeta de lo humnao*».¹⁰ L'autor de *Pàtria* cuità a justificar-se'n en el pròleg del *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (1889), el seu següent llibre: «En un article crítich publicat, no fa pas gayres dies [*el pròleg porta data de gener de 1889*] sobre mon darrer llibre, *Pàtria*, lo crítich, quexantse, potser ab rahó, de que en mes últimes obres no dono prou destriats los genres literaris, semblava dòldres de que jo dexàs caure massa gotes de poesia religiosa en lo doll de ma poesia patriòtica. ¡Oh! ¡com m'honrava y me plavia, sense voler, ab axò mon benvolgut amich! ¡Còm li agraesch l'acusació! ¡còm l'hi agraphiria encara més si'l cor me digués que'n so merexedor! ¡Oh, si pogués suavisar ab lo melós y adorable nom de Deu la seca aspror de tots mos versos!»¹¹ En assumir, tot reconvertint-ne el sentit, les crítiques de Perés, Verdaguer explicitava que per a ell pàtria i fe, per dir-ho en termes floralescos, eren indestriables. D'altra banda, al llarg del pròleg es palesava, també, la crisi espiritual i literària del poeta que comença de manifestar-se a la segona meitat de la dècada dels 80.

De fet, tenia raó Ramon D. Perés quan denunciava una manca d'unitat en els gèneres i els temes del llibre. Però, fins a quin punt hi havia manca

d'unitat? Des de la perspectiva verdagueriana, tots i cada un dels poemes enllacen amb la temàtica patriòtica o, en altres mots, s'adiuen amb la concepció que ell té de *pàtria*, com ja va veure un altre crític destacat, Luís Alfonso, que feia aquests comentaris: «*Ahora, en Patria, descuella como patriota, patriota en el sentido más puro y ferviente de la palabra. Patria es un himno constante a la tierra natal, ya llore el poeta en tono elegíaco su alejamiento o sus desventuras, ya enaltezca en tonos épicos sus luchas y sus glorias. En realidad toda la vida literaria —y a no dudar toda la vida espiritual— de Verdaguer está concentrada en dos devociones: a la Virgen de Montserrat y a Vich. En las estrofas de sus libros centellean a todo lo largo, si así cabe expresarse, estos sentimientos como dos carriles por los que rueda majestuosa y rápida su inspiración. Aunque Verdaguer es sacerdote, ante todo (...), su culto a la Virgen del Monte no es sino una expresión más de su culto a la patria, supuesto que, conforme es peculiar de la fe católica, no hay para él, en lo que a homenajes directos se refiere, otra santa como la patrona de Cataluña (...)*»¹² Hi ha, efectivament, diversitat de formes i de gèneres, però una unitat de propòsit, com ja remarcava Jaume Col·lell al final del pròleg que precedia el recull: «Verdaguer, qui ha tingut la bona ventura de saber refondre en lo daurat motllo de son cor de sacerdot y de poeta los dos més grans sentiments, los dos nobilíssims amors del home: l'amor de Deu y l'amor de Pàtria.» Un repàs sumari dels materials aplegats en el volum permet de veure-hi una línia unitària coherent amb el que és habitual en una bona part de la seva producció, d'acord amb el paper de punta de llança que Verdaguer jugà dins el catalanisme catòlic conservador de la seva època.

En el llibre són presents tots aquells elements que configuren la noció verdagueriana de *pàtria*: el paisatge, la història, els mites, els costums, els homes, la religiositat... Fin els goigs dedicats a sant Pere Claver, que porten el títol de *L'apòstol dels negres* i que Perés esmenta explícitament com a poema fora de lloc, tenen el seu encaix en el volum al costat d'altres peces dedicades a figures, institucions i personatges eclesials catalans destacats (Santa Madrona —catalana adoptiva, però la seva protecció secular a la ciutat de Barcelona li atorga la plena nacionalitat—, Sant Miquel dels Sants, les Verges de Montserrat i del Mont, Balma i l'arquebisbe Bent Vilamitjana) i, fins un poeta com Casas i Amigó, a qui dedica una elegia, hi pot tenir un lloc per la seva condició d'escriptor catòlic i catalanista. Cal tenir present, d'altra banda, que el jesuïta català Pere Claver acabava de ser canonitzat feia pocs mesos per Lleó XIII (pel gener de 1888) —fet que tingué un ampli ressò a Catalunya— i que la propaganda catòlica local l'havia presentat com un fruit insigne de les virtuts tradicionals de la família del país.¹⁴

En tot cas, el caràcter miscellani de *Pàtria* feia gairebé inevitable que s'hi barreguessin poesies de tema, to, valor i intenció desiguals. Però em sembla indiscutible que el gruix del llibre està constituït per «poesia civil», que pel marc cronològic que abraça —uns vint-i-cinc anys— resulta plenament representativa dels registres i de l'evolució del poeta. Que tot el conjunt estigui presidit pel sentit providencialista de la pàtria i de la història no és sinó la

confirmació que en l'*opus* verdaguerià no hi ha compartiments completament estancs i que, com ha posat en relleu Joaquim Molas, tota la poesia de Verdaguer es troba articulada «en una sola unitat de sentit» mitjançant «una fe robusta, sense esquerdes», «la transformació d'aquesta fe en una ideologia de combat» i «la formalització de les emocions personals a través de correlats objectius i, més exactament, de petites trames argumentals». ¹⁵

La noció verdagueriana de pàtria

Perfilar amb exactitud la noció verdagueriana de pàtria és una tasca no sols arriscada sinó també força complexa. L'escriptor de Folgueroles no ha deixat, ni en els seus papers públics ni en els privats, cap teorització mínimament clara o elaborada del tema. Espigolant entre els seus escrits, sobretot els discursos, podríem arribar a trobar algunes formulacions molt vagues de *pàtria*, i alguna de *nació* o *nacionalitat*, tan imprecises, però, com les de la immensa majoria de literats i d'intel·lectuals coetanis. No crec que, de fet, Verdaguer estigués especialment preocupat o interessat per aquesta qüestió i, d'altra banda, era poc o no gens propens a les teoritzacions. La bel·ligerància política i les definicions les deixà sempre —si més no fins a la ruptura dels anys 90— al seu amic i conseller Jaume Collell, més bregat, i més dotat, en aquests afers. Per això, a l'hora de publicar *Pàtria*, demana al canonge vigatà que hi posi «quatre mots calentonets de pàtria» com a pròleg. Collell, en uns síntesi breu però força il·lustrativa del seu propi pensament, fa un seguit de consideracions de notable interès sobre el moviment literari que anomenem, per dir-ho d'alguna manera, Renaixença, l'evolució del qual relaciona després amb la del propi Verdaguer. Diu Collell:

Tots pressentim y comprenem que eix moviment de vida regional que á Catalunya ha prèns naturalment lo apelatiu *Catalanisme*, y que de les tranquiles regions de la literatura ha passat, per ineludible força de la lògica, á la candent arena política, es una revirada providencial de tot un poble que no pot resignarse á la especie de mort civil que una falsa rahó d'Estat volia infligirli.

Tant es aixís, que ayuy ningú s'espanta de la paraula *revindicació de la personalitat* que, alguns anys arrera, esferehía fins á molts dels nostres camarades de campanya literaria. (...)

Y no diguem rès dels esferehiments y del escándol fari-sàich de la gent de fora casa, es dir de part d'allá del Ebro, puix que n'hem vistes de totes, y'ns n'hem hagut de sentir de seques y de verdes (...). Es veritat que ja s'hi van fent á les nostres coses, y que ja no se'ns retrau tan sovint lo fantasma del separatisme; però no deixan encara molts de botzinar entre dents certes acusacions de falta de patriotisme, com si fos delictes de lesa pàtria revinclarse contre les violents y ofegado-

res imposicions de la burocracia centralisadora que son la mort del verdader patriotisme.¹⁶

I bé devien ser molts els que feien retrets i acusacions al catalanisme —que el 1888 es troba en un punt àlgid— perquè Col·lell s'esforça a fer precisions al respecte i, a més, sembla que la majoria de crítics que ressenyen el llibre no poden estar-se de pregonar l'espanyolitat de la poesia verdagueriana.¹⁷ I és que en aquells anys canviava l'orientació i la força del moviment catalanista i, amb ell, el valor semàntic de mots tan ambigus com el de pàtria, que per a Verdaguer tinc el convenciment que no anava més enllà del seu sentit més tradicional, immediat i etimològic —la terra dels pares—, però que incloïa totes les manifestacions que, al seu entendre, havien conformat i conformaven aquesta terra. Una pàtria que per a ell «era obra i do de Déu», com ja remarcà Carles Riba en unes pàgines de 1922 dedicades a la poesia patriòtica verdagueriana que mantenen tot el seu interès,¹⁸ i que, a un cert nivell, integrava tot els territoris de parla catalana lligats històricament. Aquesta identitat catalana té en tota la producció de Verdaguer, i en determinats poemes de *Pàtria* encara més, una expressió contundent i inequívoca no gaire corrent entre els seus contemporanis, però seria arriscat i inexacte de pensar que per a l'escriptor anava gaire més enllà de l'afirmació d'una unitat lingüística i històrico-cultural i, doncs, d'un anhel de ressorgiment comú. Perquè, al capdavant, la ubicació de la poesia civil de Verdaguer se centra en la Plana de Vic i en el Principat, i només ateny altres nivells com a contextualització històrico-cultural (els països de parla catalana) o històrico-política (Espanya: l'aparell de l'Estat i un cert destí històrico-polític comú, sobretot en l'aspecte religiós). El primer dels poemes de *Pàtria* —que fa la funció de pròleg en vers de l'autor—, adreçat a la Verge de Montserrat —«Dels catalans sempre sereu Princesa, / dels espanyols estrella d'Orient», fan uns versos del *Virolai*—, resum el tema de manera prou senzilla i explícita:

*Vostre mantell és gran,
és més gran que l'estrellada;
puix ne sou Reina gentil,*

*Vostre blau mantell és gran,
emmantellau ses germanes,
a València en son verger,
en sa mar l'Illa Daurada.*

*Vostre blau mantell és gran,
abrigau tota l'Espanya,
lo regne de vostre amor,
com un niuet sota l'ala.*

No voldria minimitzar la importància de la contribució de l'obra de Verdaguer en el procés de recuperació de la personalitat nacional que menà el catalanisme durant l'època de la Restauració, que fou la que visqué el poeta, perquè la seva incidència popular aleshores i més endavant em sembla inne-

gable. Però crec que no s'ha de barrejar la fortuna que ha tingut Verdaguer com a potenciador i creador de mites i símbols d'inqüestionable eficàcia nacionalista —només cal veure com predominen els seus poemes civils en les antologies, tant les de Verdaguer com en les de la poesia patriòtica en general— amb el seu concepte de pàtria, tan ambivalent com es vulgui i, tanmateix, prou clar dins el seu context històric.

Josep Maria de Casacuberta, que en aquest tema com en d'altres fugí de tòpics i apriorismes, deixà apuntada una descripció del sentiment patriòtic juvenil del poeta (que ha esdevingut clàssica i que em sembla essencialment vàlida), generalitzable al conjunt de la seva obra i que, de fet, constitueix una síntesi de la qüestió:

Els tres aspectes del patriotisme reflectits en els produccions dels escriptors de la Renaixença —sentiment patriòtic català, sentiment patriòtic espanyol i sentiment patriòtic local— es manifesten de bona hora en els textos de Jacint Verdaguer. L'ur coexistència, i de vegades una conscient recerca d'equilibri, sovintejaran en les etapes posteriors de la seva obra: per contra, en el cicle juvenil es presenten generalment separats, tot inspirant, quant a l'elecció de temes i a alguns tres principals, composicions distintes.

Catalanista apassionat, el jove poeta mostra també un sincer afecte a Espanya i un enamorament singular per la pròpia comarca vigatana. Cal dir que, dels tres sentiments citats, el català és el que comporta manifestacions més explícites i més entusiastes.¹⁸

Entre la història i l'actualitat

Pàtria recull justament una part considerable dels poemes històrics juvenils de Verdaguer a què feia referència Casacuberta. Es tracta de romanços històrics en la més pura línia englantinista —alguns d'ells presentats i/o premiats en els Jocs Florals—, que destaquen per la força del seu lèxic i la viva amb què pinten els fets bèl·lics —de *Nit de sang* digué un crític que l'autor «havia confós el Parnàs amb la carnisseria»²⁰— i que traspuen un esperit anticastellà o antifrancès, segons els casos, que s'atenuarà, sense arribar a desaparèixer mai del tot, en la poesia posterior. En aquestes peces el poeta se centra en esdeveniments cabdals de la història catalana moderna —la guerra dels Segadors a *Nit de sang*, la de Successió a *Los vigatans* i *Los mossos de l'esquadra*, la napoleònica a *Manso*— i en un d'abast més ampli, hispànic i religiós, *La batalla de Lepant*, on dedica tota la segona part a exaltar-hi la participació catalana. Val a dir que no recollí en el volum una altra peça del mateix estil que s'hi hauria adit perfectament i que havia estat premiada en els Jocs Florals: *A la mort de Rafael de Casanova*. Desconec el motiu dd'aquesta exclusió i dubto que fos pel seu to d'exaltació patriòtica, ja que en d'altres poesies del llibre el to és el mateix o més viu encara. D'altra

banda, bé hauria pogut retocar-ne alguns dels aspectes més cantelluts, com realitzà en alguns dels altres poemes del recull.

De fet, la revisió efectuada per l'autor es dirigí sobretot a qüestion estilístiques o expressives, però no hi manquen els retocs ideològics. Així, mentre que *Mansó* fou reelaborat gairebé del tot per raons bàsicament literàries, *Los mossos de l'esquadra* ho fou per motius de l'altre tipus. Aturem-nos-hi un moment.

Presentat i publicat originàriament amb el títol de *Els minyons d'en Veciana*, Verdaguer narra èpicament una de les gestes heroiques dels mossos d'esquadra, la defensa el 5 de desembre de 1719 del Valls assetjat per les tropes del guerriller Carrasclet, que esdevé un càntic de lloança del cos policial. En la primera versió, és molt probable que el poeta desconegués la significació de resistent antifelipista de Joan Barceló «Carrasclet» i l'acusació de «botiflerisme» que certs sectors de la intel·lectualitat catalana adjudicaven a Veciana i a la seva policia rural. Sigui com sigui, els mossos eren, per al Verdaguer arrelat al món rural, el símbol de l'ordre i gaudien de tot el seu respecte per la tasca de repressió del delictes que menaven feia moltes dècades. La revisió del poema, feta el 1884, coincidí amb un apassionat debat públic entorn del paper dels mossos —a nivell urbà s'havien destacat també com a repressors del moviment obrer i la primera disposició de la Junta Revolucionària de Barcelona de 1868 recordem que fou justament la dissolució del cos i l'expulsió dels jesuïtes—, reclamats per uns com a remei dels mals del país —deia Mañé i Flaquer que el virus «*de la inmoralidad inoculada en la sangre española*» només es podia curar «*con mucho jesuita y con mucho mozo de la escuadra*»²¹— i atacats per altres precisament pel seu historial contra el mateix país —Valentí Almirall replicava a Mañé que els mossos foren «los feréstecs auxiliars de Felip quint per dominar lo nostre Principat», «los que tractaven de bandolers i mataven com a feres danyines les gloriuses restes de la virilitat i dignitat catalanes», els caçadors de *vigatans i carrasclets*, i una part d'ells falsaris, lladres i assassins—.²²

En aquest context, el poeta prengué partit i obviant el «botiflerisme» —que en altres composicions seves és tractat amb notòria duresa—, accentuà el caràcter de bandoler sanguinari de Carrasclet —en la segona versió del poema els seus guerrillers passen a ser «mig hòmens i mig cans»—, desapareixen les referències de la primera versió al fet que tots els combatents «són braus de mena» i «uns i altres són catalans» i incrementa el to hiperbòlic sobre la funció benefactora dels minyons d'en Veciana:

en les cases no hi ha clau,
i els marxants van per les fires
amb els diners a les mans.

La resta de poemes del llibre que podem qualificar d'històrics foren escrits ben bé a finals dels 70 i en els 80, i s'allunyen del to característic dels romanços anteriors i completen, d'alguna manera, la panoràmica traçada pels altres. Així, a *Lo temple d'Ausa*, motivat pel descobriment el segle passat del temple romà de Vic, configura els orígens clàssics de la ciutat i el triomf

final del cristianisme sobre el paganisme; *Catalunya a l'any vuit*, un dels seus escassos sonets, és un cant a la lluita de primera hora de «lo ferreny català que estava alerta» mentre el «lleó d'Espanya que dormia» havia deixat «la mare pàtria cativa» de l'«àliga francesa»; *Les quatre barres* —que havia estat publicat primer solt, després integrat com una cançó que canta un joglar, curiosament davant mateix de Guifre el Pilós, a la *Llegenda de Montserrat*, on el mantingué en les edicions posteriors, però que no podia faltar en un volum com *Pàtria*— reconta l'origen llegendari de l'escut nacional; per últim, quatre peces centrades en la figura de Jaume I, per a ell el creador providencial de la nacionalitat catalana, on la història és funcional: *Don Jaume en Sant Jeroni*, *Lo gegant i la cativa*, *Lo pi de les tres branques i Barcelona a Montpeller*.

La història, de totes maneres, és present molt sovint en les poesies del llibre, sobretot en aquelles de més relleu ideològic i que, com *La palmera de Jonqueres*, *Los dos campanars* —l'elegia que, com és sabut, és l'origen del *Canigó* i que Verdaguer publicà primer solta a «La Veu del Montserrat», la després recollí a *Pàtria*, la integrà l'any següent en la versió bilingüe de l'epopeia canigonenca de Tolrà de Bordas i el 1901 en la segona edició catalana— o l'oda *A Barcelona*, s'insereixen dins la poesia programàtica dels anys 80 adreçada a recristianització de Catalunya tot mitificant, amb tons elegíacs, la virtuosa edat d'or medieval,²³ proposada com a exemple per a la pàtria que ressegueix.

Si en aquests poemes, partint de la història i lligant propòsits civils o patriòtics amb d'altres de religiosos, s'acostava i/o entrava de ple en problemes contemporanis, amb un altre, *Lo Farell*, amb una contundència inusual en els seus versos, se situarà al bell mig dels esdeveniments polítics de la seva època. Verdaguer, que sense viure al marge de la societat coetània, es mantenia allunyat de la militància política directa, participà —amb dubtes i reticències, vençuts per Colléll, que també hi fou present—²⁴ en la comissió unitària de personalitats que anà a Madrid a lliurar al rei l'anomenat «Memorial de greuges», que recollia diverses reivindicacions del catalanisme i que fou motivat sobretot per l'oposició al projecte d'unificació del dret civil espanyol —que comportava la desaparició del català— i al tractat de comerç amb Anglaterra, contrari als interessos proteccionistes de la indústria catalana. Aquest fet, unit al clima d'exaltació catalanista i a la reacció negativa que es produí en el govern i els ambients de Madrid són a l'origen del poema verdaguerià. El poeta, en una carta de finals de març de 1885 —el «Memorial» fou presentat el dia 10 d'aquell mes— adreçada a Colléll, diu: «Jo estich afligidíssim per la marxa dels temps. Deu nos ajude y guie».²⁵ D'aquest estat d'ànim, doncs, neix *Lo Farell*, escrit en pocs dies i després d'un intens treball d'elaboració i correcció —com ho proven els nombrosos esborranys conservats—²⁶ per tal de poder-lo presentar als Jocs Florals d'aquella primavera —el manuscrit apògraf guardat a l'Arxiu Històric de Barcelona porta data de l'1 d'abril—, en els quals, però, passà sense pena ni glòria i ni tan sols era conegut, que jo sàpiga, que hi hagués concursat. El fet és que, malgrat el

fracàs en el certamen, el publicà a «La Veu del Montserrat» del 13 de juny següent, sense la darrera estrofa, però, de l'original dels Jocs.

Partint d'una figura del llegendari català, «Lo Farell» —que juntament amb el «Pare Falgars», a qui dedica també un poema a *Pàtria*, és, per dir-ho amb paraules seves d'un altre lloc, «un dels dos gegants de nostra mitologia y (...) no es home de guerra ni de sanch, sinó de bona lley, tractívol y sobre tot bon cristià, amich de fer bonas obras»²⁷, que converteix en símbol de catalanitat, elabora un veritable «memorial de geuges» poètic on repassa les arrels cristianes i les glòries passades, relaciona les virtuts tradicionals catalanes per contraposar-les a la decadència hispànica, per acabar amb un clam de lluita que «desvetlle» l'adormit lleó d'Espanya. De fet, així és com acaba la versió continguda a *Pàtria* i, tanmateix, en la que escriví per als Jocs Florals hi figuren dues estrofes molt significatives, la primera de les quals només veié la llum a «La Veu del Montserrat» i al fulletó de la revista «L'Arch de Sant Martí» i que, havent passat desapercebuda a la crítica, recentment l'ha recuperada Molas en publicar-la en el seu estudi sobre Verdaguer de la *Història de la literatura catalana* que dirigeix:

Per'xò faig nosa i volen matar-me! Perquè callo,
perquè tinc art i glories, comerç en terra i mar,
perquè amb totes mes forces titàniques treballo,
indústria, lleis i llengua me volen arrancar!
Van fent la pàtria esclava de França i d'Inglaterra,
comerç, agricultura, marina..., tot s'atterra!
Germans los de la plana, germans los de la serra,
ja nostra mare Espanya la deixarem lligar?

L'altra estrofa no passà del manuscrit del certamen, on figura com una «endreça»:

Alfons, oh rei magnànim d'Espanya, sang sagrada
puix corre en vostres venes del gran Conqueridor,
mirau per Catalunya, que fou sa enamorada,
mirau per ses germanes, que us amen de tot cor.
Florons són les províncies de vostra gran corona,
i puix per aixecar-les la vida Déu vos dóna,
que un jorn, veient-se Espanya dels astres pariona,
li diga al món: «Saluda'l, al meu Restaurador!»²⁸

Fixem-nos que les dues octaves fan referència l'una als greuges dels catalans —que per al poeta són provocats per una raó diguem-ne de psicologia col·lectiva: l'enveja— i l'altra a l'esperança d'una intervenció reial que solucioni aquests mals.²⁹ De fet, tot plegat dins la lògica d'uns sectors catalanistes —amb els quals sintonitzava perfectament Verdaguer— conservadors, monàrquics i catòlics que, al capdavant, més que canviar l'articulació de l'Estat el que pretenien era influir-hi amb propostes possibilistes, conjunturals. El motiu de la supressió de les dues estrofes en la versió definitiva del poema no resulta gaire clara, tot i que fa la impressió que la primera queda fora per massa incisiva, i la segona, per un excés de retòrica. En l'endreça a Alfons XII

potser hi influí el fet que el rei havia mort el 25 de novembre de 1885, però cal recordar que l'octava ja no figurà en la primera versió impresa del poema («La Veu del Montserrat», 13-VI-1885).

Sigui com sigui, la qüestió és que tant *Lo Farell* com la resta de poesies més específicament civils del volum participen d'una mateixa voluntat programàtica de la qual resulta inseparable un cert to elegíac o, més concretament, enyorívol d'una pàtria perduda les virtuts de la qual es proposen com a guiatge i senyera de la pàtria que es pretenia reedificar. Una pàtria, però, que en els versos verdaguerians sovint esdevé ambivalent. En aquest aspecte, el poeta participa de les mateixes ambigüitats i contradiccions, teòriques i pràctiques, inherents al moviment catalanista que, a finals dels anys 80, tot just es trobava entre el regionalisme i el nacionalisme.

El sentiment d'enyorança

L'enyorança, com és sabut, és un dels temes cabdals de la poesia verdagueriana, una poesia de clara filiació romàntica.³⁰ Potser en cap altre llibre seu com a *Pàtria* trobem una representació tan àmplia i significativa d'aquest tema. El sentiment d'enyorança, que s'enllaça íntimament amb el record i el somni, es projecta sobre el passat històric de Catalunya —l'època de l'esplendor medieval— o sobre el del poeta —la infantesa i la joventut—, sobre el paisatge nadiu —sigui la Plana de Vic o tota Catalunya, la francesa inclosa— o, en to místic, sobre el «paradís celestial»; projeccions totes elles que sovint es barregen o es confonen i que tothora afloren en els seus versos.

Alguns dels poemes més reeixits del volum, com ara *L'Emigrant* (que titulà primer *Adéu a la pàtria*), *Lluny de ma terra* —ambdós escrits en els anys 75-76, en plena navegació atlàntica, i que aparegueren per primer cop dins el recull de *Pàtria*³¹ i *La Plana de Vic* (nascut els mateixos anys i de les mateixes circumstàncies, però publicat ja el 1879), són peces mestres que incideixen en l'enyorament físic i moral d'aquell qui es troba fora de la seva terra —«del pobre que es desterra»— i la reviu en la imaginació —«amb lo cor volant, volant»— i, doncs, augmenta la seva melangia i el seu desig de retorn; uns altres, lligats a records i experiències personals, recreen, com *L'Empordà*, tot un paisatge, o bé l'evoquen com un component del món infantil, com en *L'arpa*. Amb el títol justament *Enyorança* (1884), dedicat a la Infanta Maria de la Pau, casada amb el príncep de Baviera i afeccionada al conreu de la literatura, Verdaguer explicarà la seva concepció de l'enyor:

Sabésseu lo català
sabrieu què és enyorança,
la malaltia dels cors
transplantats a terra estranya;
la que deguéreu sentir

quan lo vostre es transplantava,
espanyola flor gentil,
a les boires d'Alemanya:
aqueix mal que sols té nom
en nostra llengua estimada,
aqueixa veu dels ausents,
aqueix sospir de la pàtria
que crida sos fills llunyans
amb amorosa recança;
aqueix tendre llanguiment
d'un cor amant a qui falta
qualcom que hi està arrelat
com en un arbre la branca.

I aquest sentiment, que no té un mot castellà per expressar-lo (*añoranza* és un catalanisme que es troba documentat en castellà per primera vegada, segons Coromines, en Pereda i Galdós cap a 1895), pot vehicular-se a través de la poesia, com feia el propi Verdaguer:

Si de la ausència vos puny
l'espina dolça i amarga,
recordau-vos, àngel bell,
que Déu vos ha dat una arpa,
tota plena de cançons,
tota plena de corrandes,
com de fletxes un buirac,
per fer la guerra a l'enyorança.

I si a *Pàtria* no és especialment rellevant l'«enyorança del cel», per dir-ho amb un títol dels *Idillis i cants místics*, no deixa també de ser-hi present, com en aquests versos de *A la mort de Francisco Casas i Amigó*, un poeta en qui devia veure-hi una «ànima germana»:

Arribant a la terra t'hi enyorares
com àngel desterrat,
i al cel de prec i càntics te formares
un niu on has volat.

(...)

Ditxós de tu que acabes ta primera
cancó dalt de l'empir;
ditxós de tu, com l'atzavara-vera
florires per morir.

En una altra direcció, resulta, força significatiu el poema que clou el llibre, *La barretina*. Es tracta d'un dels poemes civils més representatius i populars de Verdaguer —assolí una tal difusió en la versió musicada per Cándid Candi que esdevingué, fins als primers anys del segle XX, una peça cabdal del repertori patriòtic, imprescindible en qualsevol acte col·lectiu—, on es fonen enyorança i elegia en una mena de versió poètica d'aquell punt programàtic de Milà i Fontanals en què demanava el manteniment del antics

costums i les «velles usances», de «lo vestit provincial y sobretot la barretina» —símbol aquesta, com la llengua, de la Catalunya que es perdia—³²:

Catalunya, pàtria dolça,
com se perden tes costums!,
lo de casa se t'empolsa
i amb lo d'altres te presums:
tes cançons les oblidares,
tos castells los aterrares;
en les flors de l'hort dels pares
ja no troba el fill perfums!

(...)

Puix te'n vas, oh barretina,
de Conflent i Vallespir,
¿com pel maig la barretina
no hi tornaràs a florir?
Més si fuigs de terra plana,
queda't en la muntanya;
oh bandera catalana,
abriga'ns fins a morir!

(...)

Les barretines vermelles
i el carmesí mocador
eren un camp de roselles
mogut pel vent de l'amor.
N'ha passada la tempesta
i sols una que altra en resta;
lo temps m'ha gelat la testa
i això m'ha gelat lo cor!

Só barretinaire
de Prats de Molló;
me diuen cantaire,
mes no canto gaire,
mes no canto, no.

Conclusió

A l'hora de valorar el volum *Pàtria* cal tenir en compte, entre d'altres, els aspectes següents: 1) La idea del recull remunta com a mínim a l'any 1881. En aquell moment, però, Verdaguer només tenia escrita una tercera part dels poemes que finalment hi recolliria i, dedicat primordialment a la composició de *Canigó*, no fou fins després de publicar aquest (aparegut a finals de desembre de 1885) que recuperà el projecte, esperonat per Collell, en el qual treballà sobretot durant el 1887 i primers mesos del 1888. 2) En concretar el pla de treball del llibre, el poeta es proposà d'incloure-hi no sols peces ja

publicades —algunes d'elles molt conegudes—, sinó una part de la seva producció inèdita, sobretot, i significativament, una colla de poemes de marcat to intimista. Això no obstant, finalment deixà fora del volum poemes que havia pensat posar-hi el 1887 (i que consten en l'índex que confeccionà aleshores), i que en bona part integrà en obres posteriors. 3) *Pàtria* recull 46 composicions escrites entre 1865 i 1888 i, doncs, configura una mostra molt completa de la seva producció de tipus civil del període en què conformà la seva poesia d'acord amb aquells objectius patriòtico-religiosos que Molas ha sintetitzat com «la política de recristianització i de redefinició nacional formulada per l'Església». ³³ A més, aquesta mateixa amplitud cronològica fa que el repertori de *Pàtria* sigui molt variat de temes, gèneres, formes mètriques i estròfiques, recursos estilístics, etc. i, consegüentment, esdevé àmpliament representatiu dels procediments literaris verdaguerians. Per contra, s'han de tenir molt presents la data de composició de cada poema i els canvis, a voltes molt pregon, que Verdaguer hi introduí en les diverses versions que en donà fins que restaren amb llur forma definitiva. 5) Tot i el seu caràcter miscellani, i potser gràcies a això, el volum permet d'establir les línies essencials del concepte verdaguerià de *pàtria*, de base providencialista i entesa en un sentit ampli i tradicional (la terra nadiua, les glòries passades, la comunitat humana i històrica), articulat pel poeta a tres nivells —la Plana de Vic, Catalunya, Espanya— i que si resulta diàfan en el primer, esdevé sovint ambigua i/o ambivalent en els altres dos. El sentiment d'enyorança, central en la poesia de Verdaguer i omnipresent en el recull, projecta sobre la pàtria verdagueriana la imatge d'una Catalunya medieval perduda —harmònica, cristiana i gloriosa—, les virtuts de la qual cal restablir si es vol recobrar la genuïna personalitat catalana i garantir el seu futur. 6) En compilar *Pàtria*, Verdaguer es trobava en plena maduresa i al cim de la seva carrera d'escriptor i, alhora, en els inicis d'una crisi espiritual i literària. La insatisfacció personal que es manifesta en aquests anys i que és patent després del viatge a Palestina de 1886, pot fer pensar que Verdaguer volgués aprofitar el volum en una doble direcció: d'una banda, contribuir a l'ambient d'exaltació catalanista amb una aportació que recuperava títols antics —alguns molt destacats i celebrats—, alhora que n'incorporava de nous, tots sota un títol que, per la seva senzillesa, resultava contundent i emblemàtic; de l'altra, fer una espècie d'autoantologia, més àmplia, de fet, del que el títol estricte podria donar a entendre, en la qual oferia un mosaic de formes, registres i temes de tota la seva producció i, doncs, en suposava una síntesi i un balanç. En tot cas, potser sí que, com volia Col·lell en el seu pròleg, el llibre «millor que ningun altre, retrau fidelment la fesomia del poeta, y compren, se pot dir, tota la seva carrera literaria desde l'any 1865 (...). Cada poesia de aquest volum ve á ser com una fita de la ascendent carrera del poeta y de segur que Mossen Cinto, al anarles repassant per corretgirles y ordenarles, ha anat resseguint de grà á grà lo rosari de sa ben aprofitada existència». ³⁴

1. VALENTINO [Teodor Llorente], *Mosén Jacint Verdaguer*, elogiós article sobre el poeta i la seva obra, motivat per l'estada de Verdaguer a València arran dels Jocs Florals de lo Rat Penat.

2. Transcrit, amb alguna errata de detall, per J. M. de CASACUBERTA i J. TORRENT i FÀBREGAS a *Epistolari de Jacint Verdaguer* [d'ara endavant, *Epistolari*], III (Barcelona, Ed. Barcino, 1971), pàg. 156, n.7.

3. Lletre del 19 d'octubre de 1881, reproduïda a *Epistolari*, vol. cit., pàg. 153.

4. Eren les següents: *Los mossos de l'esquadra*, *Manso*, *Ausona en la festa de Sant Miquel dels Sants*, *Los vigatans*, *Nit de sang*, *La batalla de Lepant*, *A un poetas catalans viatjant per Mallorca en temps de la guerra civil*, *A Vic en l'aniversari de la mort de Balmaes*, *La Plana de Vic*, *Les barres de sang*, *Don Jaume en Sant Jeroni*, *La barretina*, *La palmera de Jonqueres*, *Los dos campanars* (inèdit), *L'emigrant* (inèdit), *Lluny de ma terra* (inèdit) i *L'Empordà* (inèdit).

5. Transcrita a *Epistolari*, V (Barcelona, Editorial Barcino, 1977), pàgs. 121-122.

6. En una carta a Collell de mitjan març de 1886 encara es resistia a facilitar-li el poema, excusant-se en el fet que «comensa ab les mateixes imatges que i Noguera y Garona»; cf. *Epistolari*, V, pàg. 140.

7. *Epistolari Llorente*, I (Barcelona, Biblioteca Balmes, 1928), pàg. 205.

8. Són reproduïdes, en apèndix, a *Epistolari*, VI (Barcelona, Ed. Barcino, 1881), pàgs. 223-228.

9. Ms. 382, folis 124-124v.

10. L'article fou aplegat, amb retocs, dins el volum *A dos vientos* (Barcelona, Tip. y Librería «L'Avenç», 1892), pàgs. 288-293, edició que segueixo en les citacions.

11. Pròleg a *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* (Barcelona, Il·lustració Catalana, s.a.), pàgs. 7-8.

12. *Las letras y las artes en Barcelona*, «El Imparcial» (10.XII.1888). Recentment, ha estat editat, a cura de Pere Farrés, dins l'«Anuari Verdaguer 1987» (1988), pàgs. 209-216, edició de la qual he tret la citació.

13. Verdaguer inclogué el poema l'any següent dins el recull *Càntics*, amb el títol canviat per *Goigs de Sant Pere Claver*, no sé si per suggestió de la crítica de Perés o perquè, efectivament, era el que millor s'hi adeia i no deixava de ser el primer que li posà en publicar-lo a «La veu del Montserrat» el 24.III.1888.

14. Cf., per exemple, la semblança que en féu Torras i Bages.

15. *Jacint Verdaguer*, dins J. MOLAS (dtor.), *Història de la literatura catalana*, VII (Barcelona, Ed. Ariel, 1886), pàg. 230.

16. Pròleg a *Pàtria* (Barcelona, Estampa de Fidel Giró, 1888), pàgs. VI-VII.

17. Vegeu-ne tres mostres. Ramon D. Perés, des de Barcelona, remarca que «Verdaguer es, sin duda, dentro del catalanismo, uno de los pocos que más cuidado ha puesto siempre en hacer notar su amor a toda España cuando habla de su amor a la patria» (ob. cit., pàgs. 292-293); Teodor Llorente, des de València, conclou el seu comentari desitjant a Verdaguer molts anys de vida creativa *para gloria de Cataluña y de España* (art. cit.), i Luis Alfonso, des de Madrid, destaca que el llibre conté 46 poesies «hoy reunidas en haz, como ramas de laurel y encina, y atadas por el autor con una cinta amarilla y roja, que son los colores del blasón de Cataluña — y también, por cierto, los de España» (ob. cit., pàg. 209).

18. Cf. la part III del seu *Pròleg a una antologia de Jacint Verdaguer*, del qual hi ha a l'abast diverses edicions.

19. *El sentiment de pàtria en els escrits juvenils de Verdaguer*, dins *Escrits sobre Verdaguer* (Vic, Eumo/Ed. Barcino/Institut d'Estudis Catalans, 1986), pàg. 243.

20. Cf. *Epistolari*, I (Barcelona, Ed. Barcino, 1959), pàg. 52, n.7 i J. M. CASACUBERTA, ob. cit., pàg. 234.

21. Citat per N. SALES, *Història dels mossos d'esquadra* (Barcelona, Ed. Aedos, 1962), pàgs. 163-164. Sobre Carrasclet, amb referències al poema verdaguerià (amb alguna errada), cf. J. SANMARTÍ SALA, *Pere Joan Barceló Carrasclet*, «Plecs d'història local» núm. 11 dins «L'Avenç», núm. 108 (octubre 1987), pàgs. 166-173.

22. Reproduït a Valentí ALMIRALL, *Cultura i societat* (Barcelona, Edicions 62, 1985), pàgs. 64-68.

23. Cf. sobre aquesta qüestió i, en concret, sobre aquestes poesies en el marc de la composició de l'epopeia canigonenca, els comentaris de Ricard Torrents a *Contribució a l'estudi de la gènesi del «Canigó»*, «Anuari Verdaguer 1987» (1988), pàg. 74 i ss. i «*Pàtria* com a prolongació de «Canigó», «Anuari Verdaguer 1988» (1989), pàgs.

24. Cf. *Epistolari*, IV (Barcelona, Ed. Barcino, 1974), pàgs. 216-230.

25. *Ibid.*, pàg. 227.

26. Es troben en el ms. 382 de la Biblioteca de Catalunya, folis 149-152v, 171v-176v i 205-212.

27. Nota autògrafa de Verdaguer conservada al ms. 1828, foli 62v, de la Biblioteca de Catalunya.

28. L'original que conté aquestes dues estrofes es troba en la capsa corresponent dels manuscrits dels Jocs Florals de 1885 de l'Arxiu Històric de Barcelona; el poema porta el número de registre 166. He regularitzat l'ortografia i la puntuació en tot allò que no afecta la fonètica i el recompte sil·làbic.

29. El lema amb què es presentà és ben significatiu: «*Cataluña cumple mejor que otros pueblos la ley del trabajo impuesto por Dios á todos*» (S. M. el Rey D. Alfonso XII á la Comisión catalana). Cal recordar que la rebuda del monarca als representants catalans fou cordial i que els causà una viva impressió; per contra, el rei no tenia cap poder efectiu i tant el seu gest com el de la presentació del «Memorial» no es traduí en cap resultat concret. Això no obstant, representà el primer acte decididament polític del moviment catalanista i tingué un important ressò propagandístic.

30. Cf. l'esclaridora síntesi del tema que fa J. MOLAS, ob. cit., pàgs. 228-230.

31. La resta de poemes inèdits que foren editats per primera vegada en el volum, tret que no hi hagi alguna edició que desconegui, són: *Lo temple d'Ausa*, *La puntaire*, *L'Empordà* (que primer es titulava *La sardana*), *Cancó del raier*, *Catalunya a l'any vuit*, *L'arpa*, *Fontalba*, *Lo pare Falgars*, *Soledat*, *A la Verge del Mont*, *Davant d'un mapa* i *A la Verge de Montserrat*, tots ells datables dins la dècada dels 80.

32. Sobre aquest tema en Milà, cf. J. MOLAS, *Milà i la Renaixença*, dins *Celebració del centenari de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884)*, Universitat de Barcelona, 1985, esp. pàgs. 12-14 i 20-22; la citació és extreta d'aquest treball.

33. Ob. cit. en la n. 15, pàg. 266.

34. Ob. cit., pàgs. IX-X.